

Jaanipärgade elurikkus

Reet Hiemäe

Folklorist

Pärändniidud kui õite- ja liigikülluse musternäide viivad mõtte pärjapunumise traditsioonile. Rahvaluulearhiivis leidub sadu tekste jaanilaupäeval pärgade punumise kombe kohta. Kui seni on neid kirjeldusi vaadeldud pigem kui näidet sellele perioodile omasest maagiliste rituaalide paljususest, siis õigupoolest väärivad need tähelepanu ka loodusliku elurikkuse kajastusena. Kõige sagedamini mainitakse pärimusüleskirjutustes küll lihtsalt, et jaanilaupäevane pärg punuti seitsmest, üheksast või kaheteistkümnest liigist lilledest ja neist igapähe tuli omakorda korjata samasugune hulk. Kuna noppimine toimus hämaras, ei tarvitsetud püüda alati eristada täpseid liike ja kuna kogutavaid taimi ei olnud vaja üldjuhul sisse võtta, ei peetud seda ehk ka esmatahtsaks. Olulisem oli numbrimaagia – aga siitki saab välja lugeda vihje, et toonased nurmed ja teeservad olid kõike muud kui monokultuursed ning ka piiratud alalt oli hõlpus leida 9 või 12 liiki õitsvaid taimi.

Ent küllaga on ka selliseid pärimustekste, milles loetletakse konkreetsed taimeliigid. Näiteks märgitakse, et kõige rohkem oli pärjas „äraunustamind-lilli“ ehk meelespeasid (Tori, 1963), või osutatakse, et tüdrukud punusid pärja „vareslilledest ja karikakrast“ (Tartu-Maarja, 1964). Lillede kõrval võisid pärgades olla humalavarred (Hargla, 1944-1947) või sõnajalad (Muhu, 1947). Taimede valik võis omakorda sõltuda pärja kasutusotstarbest – kas taheti see jaanitulele minnes endale ehteks pähe panna või oli eesmärk pärja abil tulevase abikaasa isik teada saada. Vahel võis sama pärja kasutus ka õhtu edenedes muutuda. Näiteks võidi jaanitulelt lahkudes jälgida, kaua õhtu otsa peas kantud pärg värske püsib, ning selle järgi oma käekäiku ennustada. Tähelepanuväärne on järgmine arhiivikirjapanek, kuna selle põhjal näib just taimede nimede tundmine toimivat erilise maagilise aktina: „Kui neiu tahab oma tulevast abikaasat näha, siis korjaku jaanilaubaõöl üheksat seltsi lilli, kelle nimesid ta teab, punugu neist pärg, pangu pähä, heitku magama, siis saab teda unes näha – aga nii, et ükski ei tea“ (Maarja-Magdaleena, 1889). Teisal rõhutatakse liike, mis peavad igal juhul pärja sisse kuuluma, näiteks: „Nende rohtude seas peab olema kolm kaselehte, kolm lepalehte ja kolm kuradikäpa [mõeldud kas kuradi-sõrmkäppa või mõnda muud käpalist] õit päris kindlasti“ (Häädemeeste, 1932-1933). Kuna olen seotud Eesti juurte tippkeskusega, mis vaatleb meie traditsioonide päritolu, oli mul huvitav tõdeda ka pärgade kontekstis eestlaste kultuurikontakte. Nimelt kirjeldab üks arhiiviteade kokkupuudet lätlaste jaanikommetega: „Lätlase’ sõitsive innemält siit Varstust tihti läbi, laulsive „Liigu, jaani“ – krooni [pärjad] pään tütrekul ja poisel. Kroonid olid tehtud räälillist [rukkililledest] ja kõo [kase]-ossakestest“ (Rõuge, 1957).

Lisaks oli rohkem kui viiekümne eelkõige Lõuna- ja Kesk-Eestist kirja pandud pärimusteate järgi tavaks punuda pärgi ka kariloomadele – kas siis samuti ilu jaoks või karja maagilise edenemise soodustamiseks. Nii tehti ühe teksti järgi lehmadele „ellereintest [tõenäoliselt mõeldud pääsusilmi] ja kullerkuppest“ pärg ja aeti loomi seejärel ümber jaanitule, et neil haigusi ei tuleks (Karksi 1960), teise üleskirjutuse järgi kasutati pärgadeks „reburaigu“ ehk karukoldasid (Setu, 1972). Nii loomade kui inimeste kantud pärgi taaskasutati mõnikord hiljem näiteks terviserituaalides või anti need loomadele toiduks.

Muuhulgas tulevad esile kõnekad nimeuperpallid – võib öelda, et ka nimerikkus on siinkohal korrelatsioonis elurikkusega. Näiteks rahvapärane nimetus „jaanilill“, mida pärjapunumistekstides sageli mainitakse, võib lähemal vaatlusel viidata tosinkonnale erinevale taimele. Nii on rahvapäraste taimenimetuste andmebaasi HERBA koostajad tuvastanud, et selle nimetuse taga võivad olla ahtalehine põdrakanep, harilik angervaks, harilik härghein, harilik härjasilm, harilik käokannus, harilik sininukk, harilik äiatar, jaaniõnnehein, keskmine ristik, keskmine teeleht, kurekell-ängelhein, liht-naistepuna, nõmm-liivatee, palu-härghein, pääsusilm, robirohi, rukkilill või soo-kurereha. Mõned jaanilillena tuntud taimed jaanipäeval ei õitsenudki, kuid siiski jäi nende õitseag üldjuhul lähinädalatesse ja just jaanipäeva eel või ajal kogumise korral arvati taimel olevat sees kõige mõjusam vägi.

Lisaks on ainuüksi erinevaid jaani-liitelisi taimenimetusi terve rida: jaanihein, jaanikannike, jaanikõder, jaanilill või jaaniläll, jaanipuna, jaaniristikhein, jaanirohi, jaaniõnnehein. Näiteks jaanipuna (arvatavalt naistepuna või nõmm-liivatee) või jaaniõnneheina on mõnes pärimustekstis nimetatud ka nõiduserohuks, kuna neile omistati kaitsemaagilist toimet ja loodeti nende abil ennetada nõiduse külgehakkamist. Baltisaksa õpetaja ja pärimushuviline Jean Baptiste Holzmayer mainib oma teoses “Osiliana II” (1872) Saaremaa ja Muhu traditsioone vaadeldes, et sealkandis oli naistepuna kõigile tuntud „janirohhi“ ning oletab, et selle kaitsemaagiline kasutus ulatub tagasi paganlusaega. Jaaniheina all võidi aga mõista ka lihtsalt jaaniajal tehtud heina.

Lillepärjas kohtuvad mitu pika traditsiooniga pärimuslikku sümbolit. Ring sümboliseerib kaitset, edasikestmist, aga ka päikest ja selle ringkäiku. Eestlaste jaanipäevatähistusel on täheldatav seos päikesekultusega ka laiemalt. Samuti kätkeb kokkupuude värske taimega endas eluoksä sümbolikat. Muuhulgas tuleb nentida, et lisaks sellele, et ööseks padja alla pandud pärg aitas uskumuse järgi tulevast abikaasat unes näha, võis jaaniöö peal kantav pärg kohati aidata näha armsamat isegi ilmsi – suurendades pärjakandja enesekindlust ja sarmi, võis see hõlbustada ka tegelikkuses lembesuhete loomist.

Väikse tüdrukuna tegin jaaniöö pärijapunumisrituaali läbi ka ise. Peigmeestest ei osanud sellel eluperioodil veel midagi pidada, kuid värviküllaste lõhnavate lillede – meeles on ristikud, karikakrad, äiatarid, raudrohud ja tõrvalilled – noppimine ja neist tavatult hilise öötunni salapärasel õhustikus kombekohaselt risteel pärja punumine jäi eredalt meelde. Ent kellele pärja jagu lillede korjamine ei tundunud loodussõbralik, võib piirduda ka ühe taimega, lähtudes järgmisest pärimusjuhisest: „Jaanipäeva laupäeval tuuakse jaanililled kodu ja pantakse õnne päale – kelle lill enne õitsemä läts, tolle õnn õitses. Jaanililled kasvava nagu kassikäpad, ainult pikema varrega, liivamägede peal – juurega tõmmatakse“ (Tartu-Maarja, 1949).

Selleks, et meie pärandniitudel oleks ka edaspidi ellerheinasid ja jaanililli, vajavad niidud hoolt, kas siis karjatamise või niitmise läbi. Eesti-Läti ühisprojekti PuisniiduLIFE (*WoodMeadowLIFE*) raames taastatakse vanu, kinnikasvanud puisniite, et nii õiteilu kui pärimus saaksid jätkuda.

Levinumad pärjataimed Eesti pärimustekstides:

Karikakar ehk härjasilm

Meelespea

Ristik

Rukkilill

Naistepuna

Härghein

Äiatar

Kaseoksad

Tõrvalill

Projekti on kaasrahanud Euroopa Liit. Väljendatud seisukohad ja arvamused on siiski üksnes autori(te) omad ega pruugi kajastada Euroopa Liidu või CINEA seisukohti. Euroopa Liit ega toetuse andja ei vastuta nende eest.

WOOD
MEADOW
LIFE

KESKKONNAAMET

**Kaasrahanud
Euroopa Liit**

